

تاریخچه کتاب و کتابخانه در ایران

(۱۷)

رکن‌الدین همایونفرخ

- ۲۸۰ - کتابخانه رستمخان شاملو : رستمخان شاملو از امرای بنام دوران صفویه است و مردی فضل‌دوست بود کتابخانه معظمی ترتیب داده بود و محمدامین عقیلی شاگرد مولانا محمدحسین تبریزی جلی و خفی‌نویس مشهور کتابدار کتابخانه او بوده است .
- ۲۸۱ - کتابخانه شاه‌عباس ثانی : شاه‌عباس ثانی نیز مانند شاه‌تیماسب و شاه‌عباس بزرگ بنقاشی و کتاب‌علاقه وافر داشت و در زمان او کتابخانه سلطنتی رونق و شکوهی تازه گرفت و محمدامین مشهدی که از شاگردان میرعماد بود تصدی کتابخانه او را بعهده داشته است .
- ۲۸۲ - کتابخانه شاه سلیمان صفوی : کتابخانه شاه سلیمان صفوی را هم باید یکی از کتابخانه‌های مهم ایران بشمار آورد زیرا پانزده هزار جلد کتاب دستنویس و نزدیک به پانصد جلد کتابهای آلمانی - فرانسوی - هلندی داشته است .
- شاردن فرانسوی که بایران مسافرت کرده در سفرنامه‌اش متذکر کتابخانه شاه‌مغنی شده و چنین مینویسد : « . . . در کنار عمارت شاه تالاری وجود دارد که بتالار طویله شاهی معروف است و آن چندین اوتاق بزرگ دارد در این اوتاق‌ها کتابخانه شاهی جای دارد و ریاست کتابخانه برعهده میرزا مقیم‌کتابدار محول است .
- کتابهای کتابخانه شاهی پانزده هزار جلد است و بیشتر کتابهایش بزبانهای فارسی ، عربی ، ترکی است و در این کتابخانه دوصندوق هم از کتابهای بزبانهای اروپائی است یکی از صندوق‌ها ۷۶ جلد کتاب دارد و صندوق دوم محتوی کتابهایی است که پس از تصرف هرمز از طرف سپاهیان شاه‌عباس از کلیسای آن بغنیمت گرفته شده است ، کتابهای این صندوق‌ها بیشتر بزبانهای آلمانی و فرانسوی است و قسمتی از کتابهای خارجی از غارت خانه سفیر هلستن در هفتاد سال قبل از این بدست آمده است »^۱ .
- ۲۸۳ - کتابخانه میرزا نظام‌الملک . رشت : میرزا آقاییک‌بن میرزا نظام‌الملک وزیر کیلان در زمان شاه‌عباس ثانی بود . این وزیر دانشمند افاضل زمان را بسیار معزز میداشت و آنان را بتألیف و تصنیف آثار مشوق بود ، از جمله میتوان از عبدالوحد واعظ کیلانی استرآبادی یاد کرد کتاب ذم‌دنیا را بنام این وزیر تحریر کرده است ، این وزیر دانش‌دوست کتابخانه‌ای در رشت فراهم آورد که مرجع افاضل و دانش‌پژوهان بوده است . در کتابخانه نویسنده چند نسخه از کتابهای کتابخانه این وزیر موجود است که تاریخ ۱۰۷۲ را دارند .
- ۲۸۴ - کتابخانه مدرسه آقا کافور . اصفهان : آقا کافور گرچه مردی زشت‌روی بود اما طبیعتی پاک‌داشت . او مردی متدین و امین بوده و از همین نظر سمت صاحب‌جمعی خزانه شاه‌عباس دوم با او بوده است . آقا کافور در اصفهان نزدیک بازار محمدامین‌خان مدرسه‌ای ساخت و شاردن در سفرنامه‌اش از مدرسه او یاد میکند و از او شرح حال بدست میدهد^۲ . مدرسه آقا کافور کتابخانه قابل توجهی برای استفاده طلاب علوم دینی داشته است .

۱ - سفرنامه شاردن ج ۱ ص ۵۹ .

۲ - ص ۷۱ . کتیبه این مدرسه بخط محمد رضا امامی خطاط شهر سال ۱۰۶۹ هجری شمست .

۲۸۵ - کتابخانه مدرسه عباسی . اصفهان : در جنوب شرقی محن مسجد شاه اصفهان قرار دارد . این مدرسه را شاه عباس بزرگ در اواخر دوران سلطنتش ساخته بود که طلبه‌نشین بوده و برای مطالعه طلاب کتابخانه بزرگی داشته است . این مدرسه در زمان شاه عباس ثانی بموجب کتیبه‌ای که دارد یکبار تعمیر شده و در زمان ناصرالدین‌شاه نیز بار دیگر تعمیر گردیده و از این لحاظ بغلط بمدرسه ناصری معروف شده است .

۲۸۶ - کتابخانه مدرسه فاضلیه . مشهد : بانی این مدرسه فاضلخان ملقب به علاءالملک قونی بوده که سال ۱۰۶۰ ساختمان آنرا آغاز کرده و بر اساس نوشته کتیبه آن به ثبت مطلع الشمس^۴ بنای آنرا سال ۱۰۷۵ بنام شاه عباس دوم با تمام رسانیده است . این مدرسه نیز مانند دیگر مدارس قدیمه ایران، کتابخانه داشته و کتابخانه آن بسیار غنی و معظم بوده است . فاضلخان گذشته از اینکه کتابخانه شخصی‌اش را وقف مدرسه کرد تا زنده بود نیز کتاب می‌خریده و وقف کتابخانه می‌کرده . مطلع الشمس به نقل از فریزر سیاح انگلیسی که کتابخانه این مدرسه را بازدید کرده بوده است مینویسد : « . . . کتابهای آن هفتاد هزار تومان قیمت داشته است » .

بر طبق فهرستی که مرحوم عماد تهرانی برای کتابهای مخطوط کتابخانه مدرسه فاضلیه در سال ۱۳۰۸ ش. ترتیب داده در آن زمان کتابهای بازمانده آن کتابخانه بزرگ فقط ششصد جلد بوده است !!

متأسفانه بنای مدرسه فاضلیه را بمنظور تعریض فلکه برابر محن مطهر خراب کردند و آنچنان بنای عتیق و زیبا را که کاشی‌کاریهای آن از شاهکارهای دوران صفویه بود از میان برداشتند ، پس از خرابی بنای مدرسه کتابهای آن درید شد . نخست کتابها را بکتابخانه مدرسه میرزا جعفر بردند و پس از چندی از آنجا بکتابخانه مدرسه نواب منتقل ساختند و قسمتی از آنها را هم بکتابخانه آستان قدس رضوی منتقل کردند فاعتبیر و یا اولالبصار .

۲۸۷ - کتابخانه مدرسه میرزا جعفر . مشهد : این مدرسه نیز از بناهای دوران شاه عباس دوم بوده و کتابخانه مفصل و قابل توجهی داشته است . در سال ۱۳۱۲ کتابهای این مدرسه را بکتابخانه مدرسه نواب منتقل ساخته‌اند و بنای آن به ادارات دولتی (اوقاف) اختصاص یافته است .

۲۸۸ - کتابخانه مدرسه نواب . مشهد : بر اساس کتیبه‌ای که در سردر مدرسه موجود است بانی آن میرزا صالح نقیب رضوی بوده است که آنرا در زمان پادشاهی شاه سلیمان صفوی از سرمایه خود بنا کرده و تاریخ بنای آن ۱۰۸۶ ه . نوشته شده است . مطلع الشمس شرح حال او را بدست میدهد و مینویسد : « . . . مادرش فخر النساء بیکم صبیبه شاه عباس ماضی بوده و خود او در عهد شاه عباس ثانی پدیدر الممالکی کل ایران مفتخر بوده است » .

میرزا صالح نواب که صدر الممالکی کل ایران را بر عهده داشته پس از اینکه بنای مدرسه‌اش بپایان رسید کتابخانه بزرگی نیز برای مدرسه تأسیس کرد و بطوریکه نوشته‌اند^۵ میرزا صالح تا زنده بوده است (در حدود هجده سال پس از اتمام بنای مدرسه) تعداد قابل توجهی کتب مخطوط و نفیس برای کتابخانه مدرسه خریداری و وقف کرد .

در سال ۱۳۱۲ ش. مدرسه نواب بصورت دبیرستان معقول و منقول تغییر وضع میدهد و کتابهای مدرسه فاضلیه نیز بکتابخانه مدرسه نواب منتقل میگردد و تالاری برای مطالعه و کتابخانه نیز احداث می‌کنند . پس از شهریور ۱۳۲۰ که شادروان نوقانی بتولیت مدرسه تعیین میگردد بوضع کتابخانه مدرسه نواب سر و صورتی میدهد و کتابخانه را بداخل مدرسه منتقل میکند طبق آماري که در دست است هم‌اکنون مخطوطات این کتابخانه در حدود هزار مجلد است و نسخه‌های

۳- ج ۲

۴- این مورد نیز از موارد مستند دیگری است بر اینکه مدارس قدیمه ایران کتابخانه داشته‌اند .

۵- ج ۲ ص ۴۱۲ .

۶- مقاله‌های گلچین معانی . خزانه‌الخیال .

- نفیسی نیز در میان کتابهای کتابخانه یافت میشود. بقرار اطلاع فهرستی نیز برای کتابهای این کتابخانه تهیه کرده‌اند.^۷
- ۲۸۹ - کتابخانه منشار. در مشهد: شیخ علی منشار، همسر دختر شیخ بهائی بوده است او نیز مردی دانشمند بود و مدتی در هندوستان می‌زیست و از آنجا کتابهای نفیسی با خود بایران آورد پس از اینکه درگذشت همسرش (دختر شیخ بهائی) کتابهای کتابخانه او را وقف کتابخانه آستان قدس رضوی کرد و برگزیده کتابهای آستانه افزود.
- ۲۹۰ - کتابخانه مدرسه سلیمانیه. اصفهان: این مدرسه قرینه مدرسه عباسی در جوار محن مسجد شاه اصفهان قرار دارد و بر اساس کتیبه آن از بناهای شاه سلیمان صفوی است. این مدرسه طلبه‌نشین بود و هنوز غرفه‌های کاشی کاری آن که کاشی هفت‌رنگ است پابرجاست و نماینده شکوه و جلال این مدرسه در دوران گذشته است.
- ۲۹۱ - کتابخانه مدرسه جده بزرگ. اصفهان: دل آرام خانم جده بزرگ شام‌عباس دوم بانی آن بوده و بر اساس کتیبه آن سال ۱۰۵۷ بنا گردیده است و باید گفت پس از ساختن این بنا جده کوچک هم با او تأسیس گشته و مدرسه‌ای هم او ساخته است. این مدرسه حجراتی دارد و طلبه‌نشین بوده است.
- ۲۹۲ - کتابخانه مدرسه جده کوچک: بانی این مدرسه طبق کتیبه آن که بقلم محمدرضا امامی است سال ۱۰۵۸ هـ. ساخته شده و بانی آن جده کوچک شام‌عباس دوم بانوئی نیکوکار و خیراندیش بوده است. این مدرسه دو طبقه است و حجرات آن برای سکونت طلبه ساخته شده و کتابخانه این مدرسه از کتابخانه‌های معتبر زمان خود بوده است.
- ۲۹۳ - کتابخانه مدرسه ملا عبدالله. اصفهان: این مدرسه در زمان شام‌صفی ساخته شده و موقوفات بسیاری هم برای اداره امور آن وقف شده بود. در زمان فتحعلیشاه قاجار تعمیرات اساسی شده است. کتابخانه آن در تاراج افغان از میان رفته و مجدداً کتابخانه آن دایر گردیده و هم امروز نیز آثاری از این کتابخانه در مدرسه مذکور باقی است.
- ۲۹۴ - کتابخانه شاه نعمت‌الله باقی: شاه نعمت‌الله باقی نوه شاه نعمت‌الله کرمانی و از امرای دوره صفوی است که در یزد می‌زیسته. کتابخانه بزرگی در یزد ترتیب داده بود که مرجع دانشمندان و عارفان و اهل حق بوده است.
- ملاحسین یزدی متخلص به مؤمن که از شاگردان میرزا جان شیرازی بوده است تصدی کتابخانه او را برعهده داشته است.
- ۲۹۵ - کتابخانه عبدالله بن اسکندر بن جانی بیک: در سال ۹۶۵ هـ. که عبدالله‌خان بن اسکندر خان سلطان ماوراءالنهر ملازم سعیدخان شد. تصدی کتابخانه‌اش را به مولانا عبدالرحمن مشفق بخارانی که از شاگردان کوی شاعر بوده و اگذاشت. این کتابخانه در سمرقند بوده و از کتابخانه‌های ممتاز ماوراءالنهر بشمار میرفته است.
- ۲۹۶ - کتابخانه مدرسه سهراب مکری، مهاباد: در دوران سلطنت شاه سلیمان، سهراب‌خان مکری که از اعظم مردم مهاباد بود سال ۱۰۸۹ هـ. مدرسه بزرگی ساخت این مدرسه کتابخانه بزرگی داشته که بیشتر کتابهای آن مربوط به فقه شافعی بوده است.
- ۲۹۷ - کتابخانه شیخ نجیب. اصفهان: شیخ نجیب‌الدین رضا متخلص به نجیب از مشایخ سلسله ذهبیه است که تألیفات متعددی دارد. از جمله کتاب نورالهدایه اوست که بچاپ هم رسیده. شیخ از معاصران شاه سلیمان صفوی بود. این دانشمند نامی کتابخانه معظمی در اصفهان فراهم آورده بود که مورد استفاده و مراجعه پیروان سلسله ذهبیه بوده است. کتابهای متعلق بکتابخانه او در کتابخانه‌های خصوصی بسیار است.^۸ این دانشمند سال ۱۰۸۰ هـ. درگذشته است.

۷- اینهم مورد مستند دیگری است از اینکه مدارس قدیمه کتابخانه داشته‌اند.
۸ و ۹- از کتابهای متعلق باین دو کتابخانه نسخه‌هایی در اختیار نویسنده است.

۳۹۸ - کتابخانه کمال‌الدین خضرشاه دزفولی . شوشتر: خضرشاه ازدانشمندان اواخر

قرن نهم است درشوشتر کتابخانه قابل توجهی فراهم آورده بوده و کتابخانه او در دسترس استفاده دانشمندان و اهل تحقیق بوده است. کتابهای متعلق بکتابخانه خضرشاه تاریخ ۱۰۰۳ را دارند^۹.

۳۹۹ - کتابخانه مدرسه مریم بیگم . اصفهان: این مدرسه نزدیک محله خواجو در کنار

چهارسوی نقاشی قرار داشته که آنرا مریم بیگم دختر شاه صفی سال ۱۱۱۵ هـ بنا کرده و برای آن موقوفاتی نیز اختصاص داده بوده است. مدرسه مریم بیگم تا زمان فرصت‌الدوله شیرازی پایرجا بوده است. زیرا فرصت‌الدوله در آثار العجم مینویسد: «... يك طلبه در آن ندیدم مگر در بعضی اوقات سگ بچه گذاشته و در دالانش تاپو می‌ساختند».

در اثر عدم توجه این مدرسه ویران شد و موقوفات آن به تصاحب افراد درآمد و اکنون در محل آن دبستانی بنا کرده‌اند و دولوح سنگ مرمر که حاکی از وقف‌نامه مدرسه بوده است بموزه ایران‌باستان انتقال داده‌اند. مطالب این لوح‌ها حاوی اطلاعاتی است از اداره امور مدرسه و شرایط پذیرفتن طلاب که قسمتی از آن را برای مزید فایده در اینجا نقل می‌کنیم. «... از جمله شروط اینست که سکنه مدرسه مذکوره مشغول تحصیل علوم دینی که فقه و حدیث و تفسیر و مقدمات آنهاست... صالح و متقی و پرهیزکار و از اهل قناعت باشند و از زمره ارباب بطالت و کسالت و شرارت نبوده حجره خود را معطل و مقفل نگذارند. بلکه شب و روز در حجره خود بمباحثه و مطالعه و عبادت مشغول باشند و اگر یکسال بر احدی بگذرد که ترقی در حال او به حسب علم و عمل نشده باشد و یا مفلنون مدرس شود که قابل ترقی نیست از مدرسه اخراج نماید و جماعتی که در عرض یکسال به حسب علم و عمل ترقی و مفلنون نشود و قابلیت ترقی باشند باید که زیاده از پنجسال در آن مدرسه ساکن شوند. اگر احياناً حرکت بعضی از اشخاص بعد از مدت پنجسال متعذر یا متعسر باشد یا آنکه در عوض ایشان جمعی متعسف بمسافت مذکوره حاضر نباشد باید که تا بر طرف شدن عذر در مدرسه باشند و نهایتش تا هفت سال. اما بعد از هفت سال البته باید که بدر روند و بر مدرس آنکه سعی بلیغ کند که جمعی دیگر که متعسف بمسافت مذکور باشند تحصیل نموده بجای ایشان ساکن سازد و حجره‌ها را خالی و معطل نکند و هر که بعد از هفت سال یکروز بماند غاصب باشد و به غضب خدا و رسول گرفتار شود و باید که کتابهای علوم و همیه یعنی علوم مشکوک و شبهات که بعلوم عقلیه و حکمت مشهور و معروف است مثل شفا و اشارات و حکمت‌العین و امثال ذالک به شبهه دخول در مقدمات علوم دینی نخوانند!! و وجه معاش خواه و وظیفه و خواه تعلیم و خواه غیر آنها از هیچ ممری نداشته باشند و باید که مدرس در تمشیت و اجرای امور مزبور اهتمام ورزد. شروط سکنی مدرسه از جمله شروط سکنی مدرسه مزبوره آن است که باید زوجه یا خانه یا پدر صاحب خانه یا مادر صاحب خانه در شهر اصفهان یا دور و حوالی شهر تا چهار فرسخ شرعی نداشته باشد و هر گاه یکی از آنچه مذکور شد یعنی زوجه یا خانه یا پدر صاحب خانه یا مادر صاحب خانه در چهار فرسخی شهر یا زیاده بر چهار فرسخی داشته باشد باید که ماهی زیاده بر دوشب در آنجا نماند...»^{۱۰}

۴۰۰ - کتابخانه مدرسه خالصیه . اصفهان: بانی این مدرسه بر اساس کتیبه‌ای که داشته

است میرزاتقی نام بوده که مدرسه را در سال ۱۰۷۱ هـ . بمنظور توطن سید نعمت‌الله جزایری صاحب کتاب انوار نعمانیه در اصفهان نزدیک حمام شیخ بهائی ساخته بوده است. سرپرستی این مدرسه را به سید نعمت‌الله جزایری واگذاشته. تاریخ بنای مدرسه را چنین ثبت کرده‌اند^{۱۱}:

این بنا را سه نام نامی آن
که فرح بخش شاپ و هم شیخ است
اولین . مدرسه . دوم طیبه
سیمین . خالصیه . تاریخ است

این مدرسه کتابخانه قابل توجهی داشت و کتابهای آن کتابهای علمی و حکمی بوده است.

۱۰ - بهائت روزنامه سرنوشت چاپ اصفهان شماره ۲۴ سال اول .

۱۱ - گنجینه تاریخی اصفهان ص ۶۰۹ .

۳۰۱ - کتابخانه محمد مکی عاملی . اصفهان (شهید اول): محمد مکی بن شمس‌الدین عاملی معروف به شهید اول است و در اعیان الشیعه شرح حال کامل او آمده است . این دانشمند کتابخانه معظمی داشته است که در کتابخانه‌های اختصاصی و معروف نسخه‌های بسیاری از آنها در دست است از جمله مجموعه شماره ۹۰ کتابخانه دانشکده ادبیات تهران^{۱۲} و نسخه‌های از آداب الفلاسفه و نوادر از اسحق بن حنین شماره ۲۱۰۳ کتابخانه دانشگاه و لغت‌نامه‌ای عربی و بقاری و درمان چهارپایان و پرندگان متعلق بکتابخانه نویسنده و کتابخانه مجلس شورای ملی . این دانشمند تا ۱۱۷۸ هـ . حیات داشته است .

۳۰۲ - کتابخانه مدرسه آقا کمال خازن . اصفهان : آقا کمال خزاندار شاه سلطان حسین صفوی بوده است و در اشعاریکه در مدرسه چهارباغ اصفهان کتیبه شده از او یاد گردیده است . این مرد از شیفتگان علم و ادب بود و در سال ۱۱۰۸ هـ . مدرسه‌ای در جنب مزار شاهزاده ابراهیم ساخت و به تشویق او شاه سلطان حسین بسال ۱۱۱۶ هـ . ساختن مدرسه چهارباغ همت گماشت متأسفانه بنای این مدرسه را ویران کردند و سپس امنای خیر از مصالح آن مسجد رحیم‌خان را ساختند . این مدرسه نیز کتابخانه‌ای بزرگ همانند کتابخانه مدرسه چهارباغ داشت که در فتنه افغان از میان رفت .

۳۰۳ - کتابخانه مدرسه حکیمیه نیم‌آورد : این مدرسه را امیر محمد مهدی حکیم‌الملک اردستانی بسال ۱۱۰۵ هـ . ساخته و کتیبه آن بخط ثلث اثر عبدالله رجال موجود است . جابری انصاری در تاریخ اصفهان^{۱۳} درباره بانی این مدرسه مینویسد که بانی مدرسه کاسه‌گران حکیم‌الملک اردستانی است که آنرا مدرسه حکیمیه نیز میخوانند . حکیم‌الملک در زمان اورنگ زیب بهندوستان رفت و در آنجا موفق شد بیماری صعب‌العلاج اورنگ زیب را معالجه کند و در نتیجه از انعامات آن شاه برخوردار گردید و پس از مراجعت باصفهان او و همسرش دو مدرسه از سرمایه‌ای که آورده بودند ساختند و برابر هزینه‌ای که صرف ساختن مدرسه‌ها شد مستغلاتی نیز خریدند و وقف اداره آن کردند . این مدرسه طلبه‌نشین بوده و در حال حاضر نیز دائر است . کتابخانه حکیم‌الملک نیز وقف این مدرسه شده بوده است .

۳۰۴ - کتابخانه ابراهیم‌بن محمد نصیر مدرس . مشهد : ابراهیم‌بن محمد نصیر مدرس دانشمندی بود و از جمله خددام آستانه قدس رضوی بشمار میرفت . کتابخانه مفصلی داشته است که مهر کتابخانه او در پشت کتابهای کتابخانه‌اش با تاریخ ۱۱۱۰ هـ . مشخص است . مجلّاتی از کتابهایش را وقف آستانه قدس رضوی کرده که هم‌اکنون در کتابخانه مذکور موجود است .

مدارس دیگری نیز در اصفهان بوده که بطور فهرست از آنها یاد میشود : ۳۰۵ - مدرسه جلالیه ، ۳۰۶ - مدرسه شمس‌آباد ، ۳۰۷ - مدرسه عربان ، ۳۰۸ - مدرسه ترکیها ، ۳۰۹ - مدرسه حاجی کرباسی ، ۳۱۰ - مدرسه اسماعیلیه ، ۳۱۱ - مدرسه در کوشک ، ۳۱۲ - مدرسه حاج شیخ محمدعلی ، ۳۱۳ - مدرسه ساروقتی ، ۳۱۴ - مدرسه نوریه ، ۳۱۵ - مدرسه میرزا مهدی .

۳۱۶ - کتابخانه مدرسه چهارباغ - مدرسه سلطانیه : کتابخانه مدرسه چهارباغ از کتابخانه‌های معظم و بسیار غنی دوران صفویه بوده است . چگونگی بنا و افتتاح این مدرسه که در تاریخ وقایع الاسنین و الاعوام ، که هم در آن ایام نوشته شده است به تفصیل آمده و تلخیصی از آن را در اینجا می‌آوریم^{۱۴} .

برطبق نوشته این کتاب شاه سلطان حسین بنای مدرسه را در سال ۱۱۱۶ آغاز کرده و در سال ۱۱۱۸ ساختمان آن با تمام رسیده و تا سال ۱۱۲۶ هـ . تزئینات و کاشی‌کاریهای آن بطول انجامیده است . این مدرسه یکمید و پنجاه حجره برای سکونت طلاب دارد و در سال ۱۱۲۰ هـ . برای سکونت رئیس مدرسه که آقا میر محمد باقر بوده است خانه‌ای در جوار مدرسه بمبلغ سیصد

۱۲ - فهرست کتابهای خطی دانشگاه ص ۱۶ و ۵۰۶ .

۱۳ - ص ۳۰۷ .

۱۴ - نسخه خطی مجلس شورای ملی تألیف سید عبدالحسین خاتون‌آبادی اصفهان که گمان میرود نسخه

متصرف فرد باشد .

تومان صفوی میخرند .

وقایع السنین والأعوام در ذیل وقایع سال ۱۱۲۲ مراسم و تشریفات روز افتتاح مدرسه را چنین ثبت کرده است : « مسکون شدن مدرسه جدید سلطانی که واقع است در جنب چهارباغ اصفهان در جمعه دهم شهر رجب المرجب سنه ۱۱۲۲ و در آن روز در مدرسه مذکوره حسب الامر پادشاه مجمعی منعقد شد از امرای و ارباب منصب و علمای اعلام و مدرسین و طلبه مدرسه در آن روز مدرس مدرسه مذکور اعنی زبدة العلماء المتبحرین علامة العلماء مجتهد الزمانی . . . آمیرزا محمدباقر اسلمه الله خلف مرحوم میرور ازهد اهل زمانه میرمحمد اسمعیل خاتون آبادی شروع بدرس نموده و تهذیب حدیث و شرح مختصر اصول و شرع لعمه را شروع فرمود - و محمد سلیم خان ایشیک آقاسی باستی و عمله مجلس پادشاهی در خدمت بودند و هیچیک نه نشستند در آن روز دوست خوان از تنقلات و دوست خوان ماحضر و دوست قاب طعام از سرکار پادشاه صرف شد و در مدرسه . . . و اعتماد الدوله شاهقلی خان بعلت آزار نیامده و پنجاه خوان شیرینی فرستاد و پنجاه خوان شیرینی دوفتر دیگر فرستاده بودند . . . » .

استاد فقید اقبال آشتیانی به نقل از نسخه علامه آقا سید شهاب الدین مرعشی نجفی صورت علما و رجالی را که در آن روز بوده اند بنست میدهد از جمله آقا جمال فرزند آقا حسین خونساری آقا میرمحمد صالح شیخ الاسلام و ملا بهاء الدین مشهور بفاضل هندی ، ملا محمد جعفر و ملا محمد هادی و^{۱۵}

شاه سلطان حسین صفوی کتابهای نفیس و ارزنده ای که در کتابخانه سلطنتی بود بکتابخانه سلطانی منتقل کرد و تا زمانیکه واقعه افغان رخ نداده بود آنچه ممکن بود کتاب فراهم میآورد و بکتابخانه سلطانی اهدا میکرد . اینک شرح سرنوشت کتابخانه نفیس مدرسه سلطانی به نقل از جغرافیای اصفهان میپردازیم^{۱۶} :

« سلاطین صفوی آنانرا به برهان کتب هر علمی را تصحیح و تنقیح کرده سه دسته از کل آنها را بخط خوش نویسانده و وقف فرموده یکمته را در کتابخانه مبارکه امام ثامن حضرت رضا علیه آلاف التحية والثناء و نیز یکمته در کتابخانه شامسفی قدس الله سره باردیبل فرستاده بودند ، دسته دیگرش را در کتابخانه دولتی مدرسه چهارباغ اصفهان ضبط و محفوظ میداشتند و از نسخ آنها بعضی دون بعضی در کتابخانه های مدارس و ایالات و مملکت بود^{۱۷} ، کتابهای مدرسه چهارباغ اصفهان را هم مدرسش در زمان غلبه افغان احتیاط کرد و در خانه خود بسر دای ریخت و در آن را مسدود نمود و هشت نه سال اغتشاش این طایفه و غیره سرکشی نشد . بسیاری از این کتب بگرد وید و موریا نه ضایع شد و پس از آنهم الی الآن در همان سردابه ها مانده و بسرور دهور موریا نه آنها را از حیرت انتفاع انداخته است !! »

۳۱۷ - کتابخانه میرفندرسکی . اصفهان : صدرالدین میرفندرسکی از دانشمندان و علمای بنام ایران و معاصر پادشاه ملهماسب دوم صفوی بوده است . کتابخانه میرفندرسکی شهرت و معروفیت بسزائی داشته و این کتابخانه گرانقدر را بنایر و سمیتش بکتابخانه آستانه شامسفی منتقل و وقف کردند و چنانکه گذشت به سرنوشت کتابهای کتابخانه شامسفی الدین اردبیلی دچار شد و بغارت رفت .

۳۱۸ - کتابخانه مدرسه غازی . قزوین : مولی خلیل بن غازی قزوینی که در سال ۱۰۸۹ در گذشته بانی مدرسه غازی در قزوین است . غازی قزوینی تألیفات متعدد در معقول و منقول دارد^{۱۸} . این مرد دانشمند در مدرسه اش کتابخانه ای بزرگ و غنی فراهم آورد که آثار آن باقی است .

۳۱۹ - کتابخانه ملا نصیر معروف به نصیرای همدانی : نصیرای همدانی از دانشمندان بنام قرن یازدهم و شاگرد نامدار میرداماد شیراست . کتابخانه او را افندی شخصاً دیده و مینویسد

۱۵ - مجله یادگار سال سوم شماره سوم ص ۵۷ .

۱۶ - جغرافیای اصفهان چاپ تهران ص ۸۸ .

۱۷ - اینهم مورد مستند دیگری از اینکه کلیه مدارس کتابخانه داشته اند .

۱۸ - يك نسخه از تألیفات غازی قزوینی بخط مؤلف در کتابخانه نویسنده محفوظ است .

که کتابهای کتابخانه ملانسیرا اکثر نسخه‌های نایاب و نادر قیمتی بوده و تسیرا درحواشی آنها بخط خود تعلیقاتی نوشته است.

۳۲۰ - کتابخانه خاندان آل‌مشعش . حویزه : خاندان آل‌مشعش یا موالی از ۸۴۰ - ۱۰۲۵ دراهواز و حدود آن حکومت داشته‌اند . شرح حال این خاندان بطور تفصیل در جلد چهارم آثار الشیعه آمده است . این خاندان مردمی فضل‌دوست و دانش‌پرور بودند و کتابخانه مهمی در حویزه بنیاد نهادند سیدعلی‌خان معروف بوالی حویزه که خود از دانشمندان ایران و آثار متعددی نیز تألیف کرده است بر موجد و عظمت کتابخانه دودمان خود افزود . عبدالله افندی شرح این کتابخانه را بدست میدهد و متذکر است که کتابخانه آل‌مشعش در غائله سال ۱۱۱۷ از میان رفته است .

۳۲۱ - کتابخانه خاتون آبادی . اصفهان : امیر اسماعیل خاتون آبادی سردودمان خاندان معروف خاتون آبادی کتابخانه معظمی در اصفهان فراهم آورد و اکثر افراد این خاندان که همه از رجال شیعه هستند بر کتابهای آن افزودند و هنوز نیز از این کتابخانه آثاری در خانواده خاتون آبادی برجاست .

۳۲۲ - کتابخانه ملا محسن فیض کاشانی . اصفهان : ملا محسن فیض از اعظم دانشمندان شیعی است عبدالله افندی متذکر است که این دانشمند کتابخانه معظمی در اصفهان داشته است .

۳۲۳ - کتابخانه سید نورالدین جزایری : سردودمان خاندان جزایری دانشمند عالیقدر سید نورالدین جزایری هم عصر علامه مجلسی بوده است . جزایری کتابخانه بزرگی فراهم آورد و پس از او فرزندان و نوادگانش نیز بر کتابهای آن افزودند .

عبدالله افندی از کتابهای کتابخانه او یاد میکند و در زمان سید عبدالله بن سید نورالدین کتابخانه جزایری را بازدید کرده و کتابهایی را که سید عبدالله جزایری مؤلفان آنرا نمی‌شناخته او برمی‌شمرده و فهرست میکرده است . افندی عظمت کتابخانه جزایری را ستوده است . هم‌اکنون نیز در خاندان جزایری از کتابهای کتابخانه سید نورالدین موجود است .

۳۲۴ - کتابخانه آستانه شاهزاده عبدالعظیم . ری : در دوران سلطنت صفویه شهری باردیگر بمناسبت مشهد مبارک شاهزاده عبدالعظیم علیه‌السلام اعتبار و شهرت یافت و پادشاهان صفویه بدانجا توجهی مخصوص میدول میداشتند و آستانه شاهزاده عبدالعظیم مدرسه‌ای معروف داشت که مولی خلیل بن غازی قزوینی در زمان صفویه مدرس آن بود . عبدالله افندی مؤلف شهیر ریاض العلماء و فیاض الفضلاء در شرح حال عبدالکاظم بن عبدالعلی گیلانی از معاصران شیخ بهائی و میرداماد از او نقل میکند که او گفته است : «رساله اثنی عشریه را در کتابخانه شاهزاده عبدالعظیم دیدم و مطالعه کردم است» . این کتاب بعدها بکتابخانه آستان قدس رضوی منتقل گردیده و هم‌اکنون جزو ذخایر آن کتابخانه است . باید گفت ، پس از اینکه مدرسه حضرت عبدالعظیم از رونق افتاد کتابهای کتابخانه آنرا بنابر اسنادی که بدست است بکتابخانه آستان قدس رضوی منتقل کردند . هم‌اکنون نیز باردیگر کتابخانه‌ای برای آستانه ترتیب داده‌اند که نسخه‌های نفیسی نیز دارد .

۳۲۵ - کتابخانه ملا محمد باقر مجلسی : مجلسی یکی از بزرگترین نویسندگان ایران است تنها کتاب بحار الانوار او ۲۴ جلد است . مجلسی بنوشته سید محمد نورالدین جزایری در کتاب اجازات برای تألیف کتاب بحار الانوار کتابخانه عظیمی فراهم آورد و حتی برای نسخ نادر و کمیاب که بدان احتیاج داشت به شاه سلطان حسین صفوی متوسل می‌شد و آن پادشاه برای او فراهم می‌آورد از جمله مینویسد : مجلسی نیازمند بکتاب مدینه‌العلم شیخ صدوق بن بابویه بود و نسخ این کتاب در دسترس نبود پس از تفحص و تجسس بسیار معلوم شد نسخه‌ای از آن در کتابخانه پادشاه یمن موجود است نیاز خود را با اطلاع شاه سلطان حسین رسانید و پادشاه با ارسال تحف و هدایا از پادشاه یمن آنرا بخواست و پس از دریافت در اختیار مجلسی قرارداد .

کتابخانه مجلسی از جمله کتابخانه‌های غنی و قابل توجه بوده است و تألیفات او نشان‌دهنده این حقیقت است که چه مقدار مآخذ و مصادر معتبر در اختیار داشته است .